

Onlosmakelijk verbonden vakgebieden!

Over openbaar onderwijs en actieve pluriformiteit, levensbeschouwelijke vorming en burgerschapsvorming

ELINE BAKKER

Dit artikel gaat over actieve pluriformiteit van het openbaar onderwijs en de aandacht daarin voor levensbeschouwelijke vorming en burgerschapsvorming. De basis hiervoor zijn enkele onderwijsfilosofische theorieën en de visies en de aanbevelingen van dertien experts die ik voor mijn afstudeeronderzoek (van de master Religie en Samenleving aan de Universiteit Utrecht) heb geïnterviewd.¹ Centrale conclusies zijn dat beide vormingsgebieden in het openbaar onderwijs integraal met elkaar verbonden zijn en als zodanig kunnen bijdragen aan het versterken van het bij wet vastgelegde actief-pluriforme karakter van het openbaar onderwijs. Verder gaat deze bijdrage er vanuit dat ieder kind goede levensbeschouwelijke vorming en burgerschapsvorming verdient.

In Nederland is in toenemende mate aandacht voor de 'brede opdracht' van het onderwijs. Volgens velen is de nadruk op kwalificatie - de zogeheten 'toetscultuur' - doorgeschoten en zou er meer aandacht moeten komen voor socialisatie en persoonsvorming.

Zo stelt Gert Biesta (2012) dat vanwege de nadruk op effectiviteit en meetbaarheid de normatieve 'waarom'-vraag op de achtergrond is geraakt. Hij vindt dit een zorgelijke ontwikkeling en pleit voor meer dialoog over het waarom. Ook betoogt hij dat de drie doeldomeinen kwalificatie, socialisatie en persoonsvorming (of 'subjectivering') onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn.

Ook Martha Nussbaum (2011) pleit voor het 'bezielende element' van het onderwijs en vindt daarom dat de geesteswetenschappen (waaronder kunst, literatuur, religie en cultuur) essentieel zijn voor de vorming van burgers.

1 Titel: *Wie ben ik? Wie ben jij? Samenleven in de maatschappij. Toekomstgericht onderzoek naar levensbeschouwelijke vorming en burgerschapsvorming in het Nederlands openbaar basisonderwijs gebaseerd op visies en aanbevelingen van experts.* Zie: www.vosabb.nl/flipbook/?eline.

John Dewey (1916) heeft een theorie die aansluit bij Biesta en Nussbaum. Hij stelt dat leerlingen op school via een actief en participatief leerproces burgerschap moeten oefenen. Dewey ziet de school als 'samenleving in het klein' en presenteert democratie als een *way of life*: men moet te allen tijde op zoek gaan naar samenleven, verbinden, participeren en een positieve waardering van de ander.

Tot slot zie je dat *Bildung* - mensgericht onderwijs waarbinnen maatschappelijke betrokkenheid en persoonlijke vorming centraal staan (Wessels, 2016) -, aan populariteit wint in onderwijsdebatten.

Kortom: er vindt een paradigmaverschuiving plaats ten aanzien van het *waar-toe* van onderwijs.

Meer aandacht nodig voor de burgerschapsopdracht

De gesignaleerde verschuiving doet in mijn ogen recht aan de toegenomen diversiteit in de samenleving en stelt nieuwe eisen aan het onderwijs. Scholen hebben sinds 2006 dan ook een 'burgerschapsopdracht', vastgelegd in artikel 8 van de Wet op het primair onderwijs, waarin staat dat het onderwijs actief burgerschap en sociale integratie dient te bevorderen en er mede op gericht dient te zijn dat leerlingen kennis hebben van en kennismaken met verschillende achtergronden en culturen van leeftijdsgenoten.²

De vraag is of scholen aan deze burgerschapsopdracht voldoen. Uit internationaal onderzoek³ van de ICCS en het Kohnstamm Instituut bleek onlangs dat Nederlandse scholen in vergelijking met buitenlandse scholen minder aan burgerschapsvorming doen en dat onze leerlingen over minder burgerschapscompetenties beschikken dan leeftijdsgenoten in vergelijkbare landen.

Een heldere taak voor het onderwijs lijkt mij: meer aandacht voor de burgerschapsopdracht. De overheid lijkt deze taak serieus te nemen. In het voorjaar van 2018 zal het conceptwetsvoorstel voor de aanscherping van de burgerschapsopdracht van het funderend onderwijs ter consultatie worden aangeboden. Onderwijsminister Arie Slob schreef in een brief aan de Tweede Kamer⁴ dat hij doorgaat met het ontwikkelen van een wetsvoorstel. De kern daarvan is dat scholen op doelgerichte en samenhangende wijze burgerschapsonderwijs behoren te geven, waarin onder andere aandacht moet zijn voor democratie, mensenrechten en cultuur.

2 Wet op het primair onderwijs, geraadpleegd op 15 januari 2017: <http://wetten.overheid.nl/BWBR0003420/2017-01-01>.

3 Zie voor de onderzoeksrapportage: www.kohnstammstituut.uva.nl

4 www.vosabb.nl/burgerschap-wetsvoorstel-consultatie

Als we echter kijken naar de theoretische achtergronden en maatschappelijke ontwikkelingen zoals beschreven - meer aandacht voor de 'brede taak' van het onderwijs - dan zou mijns inziens de voorzichtige conclusie kunnen zijn dat aandacht voor persoonsvorming en levensbeschouwelijke vorming aan dit conceptvoorstel mogen worden toegevoegd.

Een actief pluriforme openbare school is mijns inziens bij uitstek de plek waar ontmoeting en dialoog tussen diverse mensen kan plaatsvinden, inclusief structurele aandacht voor levensbeschouwelijke vorming en burgerschapsvorming.

Het openbaar onderwijs: actief-pluriform!

Op de openbare school is iedereen welkom en benoembaar. Dit onderwijs gaat uit van de gelijkwaardigheid van alle mensen die allen een eigen beschouwing op het leven hebben. Dit unieke 'actief-pluriforme' karakter is bij wet vastgelegd. In artikel 46 van de WPO⁵ staat dat "het openbaar onderwijs bijdraagt aan de ontwikkeling van de leerlingen met aandacht voor de godsdienstige, levensbeschouwelijke en maatschappelijke waarden zoals die leven in de Nederlandse samenleving, en met onderkenning van de betekenis van de verscheidenheid van die waarden". Een actief pluriforme openbare school is dus mijns inziens bij uitstek de plek waar ontmoeting en dialoog tussen diverse mensen kan plaatsvinden, inclusief structurele aandacht voor levensbeschouwelijke vorming en burgerschapsvorming. Sommige mensen zien het openbaar onderwijs dan ook in toenemende mate als een "levendige waardengemeenschap die leerlingen moet voorbereiden op maatschappelijke participatie, die zich onder meer kenmerkt door een ontmoeting met allerlei geestelijke stromingen" (Veugelers e.a., 2004).

Er is echter jarenlang sprake geweest van een ander paradigma ten aanzien van het karakter van het openbaar onderwijs. Na de Pacificatie van 1917 kwam het openbaar onderwijs tegenover het confessionele onderwijs te staan, waardoor het een 'actief-neutraal' imago kreeg. De gedachte was: levensbeschouwing en religie zijn te vinden op de bijzondere scholen. Dit imago heeft toentertijd geleid tot het paradigma dat alle vormen van levensbeschouwing buiten het openbaar onderwijs horen. Een paradigma dat nog steeds leeft in Nederland (Lammers, 2013). Het moge duidelijk zijn dat dit imago mijns inziens indruist tegen de bij wet vastgelegde actief-pluriforme opdracht van openbare scholen. Sterker nog, meer aandacht voor levensbeschouwelijke vorming en burgerschapsvorming kan er volgens mij voor zorgen dat het actief-pluriforme karakter

5 Wet op het primair onderwijs, geraadpleegd op 2 april 2017. Zie: <http://wetten.overheid.nl/BWBR0003420/2017-01-01>.

In de brochure 'Diploma Openbaar Onderwijs' van VOS/ABB en VOO wordt het volgende gesteld over **actieve pluriformiteit**:

“Een openbare school maakt actief werk van de pluriformiteit die onze samenleving kenmerkt, gaat segregatie in zwarte en witte scholen tegen, draagt bij aan de integratie en stimuleert democratisch burgerschap. In het openbaar onderwijs leren kinderen van elkaar, door het actief verkennen van hun culturele, levensbeschouwelijke en economische achtergronden. Het brengt verschillende opvattingen bij elkaar en laat kinderen er op basis van gelijkwaardigheid over in discussie gaan. Niet om de ander te overtuigen van het eigen gelijk, maar om kritisch naar zichzelf en medeleerlingen te leren kijken. Het leert kinderen waarnemen hoe verschillende achtergronden tot ander denken en handelen kunnen leiden en het leert hen vanuit dat inzicht eigen opvattingen te ontwikkelen. Als je weet wat anderen beweegt, kun je beter met elkaar samenleven. In het openbaar onderwijs leren kinderen door ontmoeting. Ook levensbeschouwing hoort daarbij; het maakt immers deel uit van onze cultuur.”

Bron: www.vosabb.nl

ter van het openbaar onderwijs versterkt wordt. Juist doordat openbaar onderwijs verschillende levensovertuigingen herbergt, kan het - in mijn ogen meer dan een school die gebaseerd is op één levensbeschouwing - zich richten op de hele samenleving en de hele mensheid (Veugelers e.a., 2004). En als openheid, ontmoeting en dialoog de kenmerken vormen van de openbare school als uiting van haar actieve pluriformiteit, dan kan het aandachtsgebied levensbeschouwelijke vorming leerlingen leren hun opvattingen te ontwikkelen, alsook hoe verschillende achtergronden tot verschillend denken en handelen kunnen leiden.

*Iedere leerling beschouwt mijns inziens het leven
en verdient hierbij een goede begeleiding.*

Definitie van levensbeschouwing

Levensbeschouwing en religie worden vanouds vaak geassocieerd met confessioneel onderwijs. Hierboven heb ik willen laten zien dat actief-pluriform openbaar onderwijs bij uitstek geschikt is voor onderwijs over levensbeschouwing, omdat het uitgaat van de diversiteit aan levensbeschouwingen. Er is nog een reden dat levensbeschouwing in het openbaar onderwijs thuishoort, net als in alle onderwijs. Dat heeft te maken met hoe je het begrip levensbeschouwing definieert.

Het 'leven beschouwen' is iets dat in mijn ogen ieder mens in meer of mindere mate doet. Mijn definitie van 'levensbeschouwing' is een combinatie van de definities van Vincent Brümmer (1989) en van Bas van den Berg, Ina ter Avest en Tamar Kopmels (2013): levensbeschouwing is het totale complex van normen, idealen, ideeën, ervaringen en verwachtingen dat een persoon ontwikkelt over zichzelf, het samenleven met anderen en over de wereld. De levensbeschouwing van een persoon kan 'gekleurd' worden door religie (of door een seculiere levensbeschouwing zoals het humanisme) en het kan verschillen hoe actief een persoon zich bezighoudt met zijn levensbeschouwing. Oftewel: iedere leerling beschouwt mijns inziens het leven en verdient hierbij een goede begeleiding.

Levensbeschouwing in het openbaar onderwijs

Vanuit deze definitie wil ik de praktijk van levensbeschouwing in het openbaar onderwijs bezien. Voor het basisonderwijs is in kerndoel 38 vastgelegd dat kinderen hoofdzaken over geestelijke stromingen leren die in onze multiculturele samenleving een belangrijke rol spelen én leren respectvol om te gaan met verschillende opvattingen van mensen.⁶ De verantwoordelijkheid hiervoor ligt bij de leerkracht. Uit onderzoek op 97 basisscholen is echter gebleken dat er meer aandacht zou kunnen worden besteed aan geestelijke stromingen (Veugelers e.a., 2004).

Ook is er binnen het openbaar basisonderwijs ruimte voor godsdienstige en humanistische vorming (G/HVO), vastgelegd in artikel 50 en 51 van de WPO en in één van de zes kerndoelen van het openbaar onderwijs ('Levensbeschouwing en Godsdienst'). Naast HVO kunnen de volgende richtingen GVO worden aangeboden: protestants-christelijk (PC GVO), islamitisch (IGO), hindoeïstisch (Hinvo) en rooms-katholiek (RK GVO). 53 procent van de openbare basisscholen biedt G/HVO aan. Deze lessen worden gegeven door externe docenten en de verantwoordelijkheid ligt bij het Dienstencentrum G/HVO. G/HVO in 'klassieke vorm' is een soort 'levensbeschouwelijk keuzevak'.

Kortom: het feit dat er soms te weinig aandacht is voor geestelijke stromingen, dat er op ongeveer 47 procent van de openbare basisscholen geen G/HVO is en dat de 'klassieke vorm' van G/HVO op gesegregeerde wijze is georganiseerd, doet mij concluderen dat er op veel openbare basisscholen te weinig aandacht is voor levensbeschouwelijke (persoons)vorming. Een situatie die in mijn ogen verre van aansluit bij de actief-pluriforme opdracht van het openbaar onderwijs en de wettelijke burgerschapsopdracht.

6 "Kerndoel 38: 'Oriëntatie op jezelf en de wereld', geraadpleegd op 18 april 2017, <http://tule.slo.nl/OriëntatieOpJezelfEnWereld/F-L38.html>.

Mijn onderzoek richtte zich op het openbaar basisonderwijs. Maar ook voor het voortgezet openbaar onderwijs liggen er kansen om meer werk te maken van de actief-pluriforme opdracht. Er is vaak niet bekend dat de mogelijkheid voor G/HVO ook bij wet geregeld is voor het voortgezet onderwijs (WVO artikel 46 en 47). Het Dienstencentrum G/HVO verzorgt op geen enkele vo-school G/HVO. Ook bieden openbare vo-scholen vaak geen vak GL aan. Binnen het vo is recentelijk de vraag opgekomen of onderwijs over 'religie en levensbeschouwing' voor alle vo-leerlingen (inclusief openbaar onderwijs) wenselijk zou zijn, waaronder de vraag welke vorm en inhoud zo'n aandachtsgebied zou moeten hebben. Kleinschalig onderzoek onder schoolleiders in het openbaar vo geeft aan dat deze personen het vak(gebied) met name belangrijk vinden in verband met de persoonsvorming van de leerlingen en hun voorbereiding op het participeren in de samenleving (Bertram-Troost e.a., 2017).

Op veel openbare basisscholen is er in mijn ogen te weinig aandacht voor levensbeschouwelijke (persoons)vorming.

Overlap tussen levensbeschouwing en burgerschapsvorming

Levensbeschouwing en burgerschapsonderwijs passen wat mij betreft dus heel goed integraal in het openbaar onderwijs. Ik zie deze conclusie ook verwoord in de opvatting van de Stichting Leerplanontwikkeling over de maximale invulling van burgerschapsvorming die drie domeinen omvat: identiteit, participatie en democratie. Juist zaken als identiteit(ontwikkeling), sociale integratie, gedeelde normen en waarden en de houding die je aanneemt in de samenleving - gebaseerd op jouw identiteit - hebben voor mij raakvlakken met beide vormingsgebieden.

Siebrin Miedema en Ina ter Avest (2011) pleiten er dan ook voor om levensbeschouwelijke vorming en burgerschapsvorming met elkaar te combineren. Daarbij gaan zij in lijn met mijn definitie uit van de aanname dat levensbeschouwelijke identiteit een deel is van 'persoonlijke identiteitsontwikkeling'. Een compleet curriculum burgerschapsvorming impliceert volgens hen daarmee een noodzakelijke en structurele plek voor levensbeschouwelijke vorming. Dus óók - juist - in het openbaar onderwijs.

Sterker uitdragen van actief-pluriforme identiteit

De dertien experts die meewerkten aan mijn afstudeeronderzoek zien bijna allemaal grote overlap tussen burgerschapsvorming en levensbeschouwelijke vorming (waaronder persoonsvorming).

Meerdere experts geven verder aan dat *alle* leerlingen goed levensbeschouwelijk onderwijs zouden moeten ontvangen en dat het klassieke G/HVO-model

toe is aan vernieuwing. Dit correspondeert met mijn definitie van en visie op levensbeschouwing, waarbinnen de persoonlijke identiteitsontwikkeling van de leerlingen centraal staat. Ieder kind beschouwt het leven op een eigen manier, dus *ieder* kind verdient hier gedegen begeleiding bij.

De experts zijn het er tot slot unaniem over eens dat het openbaar onderwijs zijn actief-pluriforme identiteit sterker moet uitdragen, onder meer vanwege de ‘maatschappelijke opdracht’ van scholen. Dit vinden ze van belang voor het samenleven en voor de (levensbeschouwelijke) identiteitsvorming van iedere leerling. Zo stelt één van de experts dat het openbaar onderwijs in de toekomst een duidelijk normen- en waardenkader zou moeten hebben en burgerschaps- onderwijs, en in haar ‘dna’ ook levensbeschouwing zou moeten opnemen. Een ander ziet zelfs een ‘voortrekkersrol’ voor openbaar onderwijs in de samenleving om levensbeschouwelijke en culturele verschillen bespreekbaar te maken. Goed levensbeschouwelijk onderwijs en goede burgerschapsvorming is daarvoor in mijn optiek voorwaardelijk, omdat er anders, aldus een expert, “een kakafonie aan meningen en visies ontstaat”. Het sterker uitdragen van het actief-pluriforme karakter sluit aan bij mijn argument dat levensbeschouwing thuishoort in het openbaar onderwijs, omdat dit onderwijs in mijn ogen bij uitstek de plek is waar ontmoeting en dialoog tussen diverse mensen kan plaatsvinden.

Ieder kind in het openbaar onderwijs verdient goede (inter)levensbeschouwelijke vorming.

Kansen voor openbaar onderwijs

Burgerschapsvorming en levensbeschouwelijke vorming zijn volgens de experts dus onlosmakelijk verbonden aan elkaar. Bewustzijn creëren daarvan, onder zowel overheid, besturen/scholen, pabo’s, het Dienstencentrum G/HVO en belangenbehartigers van het openbaar onderwijs, zou het besef kunnen doen toenemen dat levensbeschouwelijke vorming ertoe doet in het openbaar onderwijs. Het openbaar onderwijs zou vervolgens scenario’s kunnen ontwikkelen ten aanzien van de vraag op welke wijze burgerschapsvorming en levensbeschouwelijke vorming aangeboden wordt. Hiervoor zouden er dialogen gevoerd kunnen worden in scholen en besturen, zoals over de deskundigheidsbevordering op deze terreinen van leraren, en overleg georganiseerd kunnen worden tussen de overheid, openbare besturen/scholen, pabo’s, het Dienstencentrum G/HVO en de belangenbehartigers van het openbaar onderwijs. Inhoudelijke basis voor al deze inspanningen is de gedeelde opvatting van de experts: ieder kind in het openbaar onderwijs verdient goede (inter)levensbeschouwelijke vorming.

Kortom: er liggen mooie kansen voor het openbaar onderwijs om het actief-pluriforme karakter vorm en inhoud te geven in de nabije toekomst. Daarmee doet het openbaar onderwijs in mijn ogen niet alleen recht aan zijn wettelijke actief-pluriforme identiteit en onze pluriforme en geglobaliseerde wereld, maar vooral aan al die leerlingen die het stuk voor stuk verdienen om op school een rijk ‘palet’ aangereikt te krijgen dat hun handvatten biedt bij het ontwikkelen van een kritische en weldoordachte kijk op zichzelf, de wereld en het leven.

Literatuur

- Berg, B. van den, Avest, I. ter & Kopmels, T. (2013). *Geloof je het zelf?! Levensbeschouwelijk leren in het basisonderwijs*. Bussum: Uitgeverij Coutinho bv.
- Bertram-Troost, G., Lammers, M., Bakker, E., Visser, T. & Schimmel, A.J. (2017). De toekomst van het vakgebied religie en levensbeschouwing. Onderzoek onder schoolleiders van openbaar en bijzonder voortgezet onderwijs. In: *Narhex* 17(3), 82-88.
- Biesta, G. (2012). *Goed onderwijs en de cultuur van het meten*. Den Haag: Boom Lemma.
- Brümmer, V. (1989). *Wijsgerige begripsanalyse. Een inleiding voor theologen en andere belangstellenden*. Kampen: VBK Media.
- Dewey, J. (1916). *Democracy and Education. An introduction to the philosophy of education*. New York: Macmillan.
- Lammers, M. (2013). Juist in het openbaar onderwijs. Over de aandacht voor levensbeschouwing op de openbare school. In: *Narhex* 13(3), 41-46.
- Miedema, S. & Avest, I. ter (2011). In the Flow to Maximal Interreligious Citizenship Education. In: *Religious Education*, 106:4, 410-424.
- Nussbaum, M. (2011). *Niet voor de winst: Waarom de democratie de geesteswetenschappen nodig heeft*. Amsterdam: Ambo.
- Veugelers, W., Derriks, M. & Kat, E. de (2004). *Aandacht voor geestelijke stromingen in het openbaar onderwijs*. Amsterdam: Instituut voor de Lerarenopleiding, Universiteit van Amsterdam.
- Wessels, K. (2016). *Bildung, wat betekent dat nu?* (NIVOZ, 17 maart 2016), geraadpleegd op 10 mei 2017. Zie: <http://nivoz.nl/artikelen/bildung-wat-betekent-dat-nu/>.